

Резолюція 6-го з з'їзду Християнсько-демократичної партії України.- 1999.-12 червня.
36. Інформаційне повідомлення прес-служби ХДПУ- 2004.-14 липня. 37. «Знаємо ЯК»
– Програма Блоку народно-демократичних партій.-Україна і Світ.-2006.-17 січня.

С. Є. Кальян

КОНЦЕПЦІЯ «ДУХОВНОГО СІОНІЗМУ» АХАД-ГААМА

На основі ряду праць Ахад-Гаама, написаних у 80-х – 90-х роках ХІХ століття, аналізується його концепція «духовного сіонізму», висвітлюється позиція мислителя щодо майбутнього єврейської нації.

Ключові слова: «духовний сіонізм», єврейська нація, національна ідея, «політичний сіонізм»

Обґрунтовуючи ідею існування єврейства як нації – релігійної чи політичної – та осмислюючи її майбутнє, інтелектуальні провідники пропонували різні варіанти цього майбутнього. Останнє знайшло відображення у виокремленні двох пануючих в єврейському інтелектуальному середовищі ідей. Зокрема, розвитку набула ідея єврейства як «духовної нації». Її творцем став «духовний сіоніст» Ахад-Гаам. Він ратував за створення «духовного центру», який мав постати на Святій Землі. До такого переконання мислитель йшов довго. Якщо проаналізувати його творчість, починаючи з кінця 80-х років ХІХ століття, то з'ясуємо, що проблеми нації обмірковувалися Ахад-Гааом у цілому ряді публіцистичних праць, серед яких виділимо такі, як «Не тим шляхом» (1889), «Нарікання друга» (1890), «Людина в своєму шатрі» (1891), «Закон і милосердя» (1891), «Передчасне і спізніле» (1891), «Два світи» (1892), «Жрець і пророк» (1893), «Рабство у свободі» (1893), «Вчення серця» (1895), «Держава євреїв і «нужда євреїв» (1897), «Національна етика» (1899) та інші.

Несприймаючи зауваження тих, які переконували, що євреї «більше не є окремою нацією», а релігія – «той єдиний зв'язок», що ще скріплює їх, Ахад-Гаам твердив, що «в нас самих, які відчувають у собі свою єврейську національність, усяка спроба заперечення, шляхом чисто зовнішніх доказів, того, що ми внутрішньо відчуваємо, викликає тільки заслужений сміх» і ставив запитання – «чим же ми гірші від інших народів та племен?» [1, с.106]. Розуміючи, що «не гірші», Ахад-Гаам формулював завдання – «направляти нашу діяльність на оживлення сердець», на посилення волі до «національного життя» [1, с. 115].

Він відзначав позитивні риси євреїв, виділяючи серед них такі, як єдність, добродійність, співчуття, повага до батьків та вчителів, турбота про суспільне благо, а також, що показово, вказував як на позитив на вміння звертатися зовні за заступництвом. Проте це вміння, на переконання Ахад-Гаама, євреї втратили [2, с. 116].

Твердячи, що основним питанням, яке вимагає рішення, є питання

самозбереження єврейства, Ахад-Гаам зауважував, що тими «дурними сторонами» громадського життя, якими дорікають євреям «вороги», і хорошими, якими євреї зазвичай гордяться, насправді ці сторони чи риси не можуть бути поставлені «ні в плюс, ні в мінус», оскільки вони з'явилися самі по собі, як наслідок існування єврейства на чужині. «...І дурне, і хороше ми отримали від них, цих умов», – зауважував Ахад-Гаам [2, с. 15].

Роздумуючи про звинувачення, які лунали на адресу єврейства, над зневагою та ненавистю до нього, Ахад-Гаам зауважував, що протягом багатьох століть, аж до кінця середньовіччя, ненависть до єврейства могла сприйматися як «здоров'я європейського суспільства», адже вона, ця ненависть, відмінно узгоджувалася «з усіма іншими поглядами та почуттями, що панували у світі» [3, с.109]. Втім, мислитель зауважував, що кожне покоління мало окремих праведників, які піднімалися на вищу сходинку моральної драбини і проникалися абсолютним милосердям; ці люди щиро вірили у те, що коли б усе людство піднялося з ними разом на таку сходинку, то земля перетворилася в Едем, а тому вони говорили своїм учням: «Суди кожну людину в бік виправдання...» [4, с.78]

Обов'язок кожного народу, з точки зору мислителя, полягав у тому, щоб «жити і розвиватися до можливого максимуму», але разом з тим, кожен народ зобов'язаний визнавати і за іншими народами право безперешкодного виконання цього свого обов'язку, задля того, щоб «патріотизм», під яким Ахад-Гаам розумів «національний егоїзм», не призвів до порушення меж справедливості і до розорення інших народів заради «власного блага» [5, с.91]. Він був переконаний, що і «в шатрі», тобто у себе дома, і за межами «шатра» людина не повинна відчувати дисгармонії [6, с.39].

Серед причин дисгармонії, Ахад-Гаам називав ідеї, які відбивалися в законах, і які, в одному випадку, були передчасними, а в іншому, – запізнілими. На його думку прикладом такої відсталой чи запізнілої ідеї була ідея «повернення в Сіон» [7, 92]. Разом з тим він був переконаний, що «немає на світі ні одної ідеї, яка б досягла б ступеня діючого чинника життя і у якій б не знайшлося б при її виникненні служителів, які б віддавали їй, і лише їй, усі свої сили і душевні помисли». Ці люди дивляться на все життя «лише з точки зору цієї своєї ідеї», і тільки відповідно до неї хочуть «виправити світ» [8, 124].

Показово, що Ахад-Гаам не сприймав західно-європейської практики урівняння євреїв у правах з іншими народами. Чому? Він вважав, що емансипований західноєвропейським способом єврей, і, зокрема, французький єврей, знаходиться у «внутрішньому рабстві». Саме так він писав у згаданій праці «Рабство в свободі», яку можна розглядати як відправну точку у розвитку його теорії «духовного сіонізму».

На думку Ахад-Гаама, це рабство («в свободі») було замаскованим «зовнішньою свободою», а дісталася воно французьким євреям разом із громадянськими правами ще сто років перед тим, хоча заявило про себе «у всій цілісності і повноті» лише в кінці XIX століття [9, с. 39 – 40]. Говорив Ахад-Гаам і про «духовне рабство» французьких євреїв, і це «духовне рабство»

складало тільки половину тієї ціни, яку заплатили західноєвропейські євреї за своє рівноправ'я [9, с. 45]. Ще більш важким для єврея у Західній Європі було, з точки зору мислителя, «розумове рабство».

Ахад-Гаам був категоричним, вважаючи, що ті, хто хотів уподібнитися громадянам Франції і зрієся «своєї єврейської національності» не мав права повернутися до неї [9, с. 46]. Тобто єврей у Франції втратив право називатися євреєм.

Говорячи про «моральне рабство» західноєвропейських євреїв, Ахад-Гаам запитував: «І я дивлюся на все це і запитую себе: чи повинен я заздрити їхнім правам? І на це питання я твердо і переконливо відповідаю: ні, і сто разів ні! Ні їм, ні їхнім правам. Нехай у мене не має прав, але я не продам за них душі своєї» [9, с.55]. У цих словах відбився увесь трагізм ситуації, усвідомлений одним із інтелектуальних велетнів підросійського єврейства, який усвідомив, що у тогочасних суспільствах євреїв, отримуючи права, втрачає щось набагато більше – свою душу. Отже, рівноправ'я обертається для єврея втрагою своєї сутності, своєї свободи. «І цю мою духовну свободу – нехай сміється, хто хоче, – твердив мислитель, – я не продам ні за які «права» у світі» [9, с. 56].

Відповідно до позиції Ахад Гаама, створення єврейської держави (у Палестині чи десь в іншому місці) не було виходом із ситуації, що склалася. Тому, що, по-перше, як твердив Ахад-Гаам, переселення євреїв із країн розсіяння триватиме не одне десятиліття. Крім того, Ахад-Гаам сумнівався у можливості Ерец Ізраеля прийняти усе єврейське населення світу. Тому, по-друге, Ахад-Гаам вказував, що таким чином (через створення держави) проблема життя єврейства в країнах розсіювання не буде вирішена. Відтак він виступав за створення в Ерец Ізраелі духовного центру єврейської нації. Мислитель наголошував: «Це палестинофільство є не частиною єврейства і не додаток до нього, а саме єврейство у всій його цілісності... вся його ціль полягає у тому, щоб ц е н т р а л ь н и м визначальним моментом стало *живе устремління серця до єднання народу, до його відродження і вільного розвитку на загальнолюдських началах*» [10, с.129]. А далі закликав: «Будьмо ж ... стійкими. Нехай інші шукають «життя» в одній тільки матеріальній і непосильній для них роботі; ми ж знайдемо життя в духовній праці – кожен у належній йому галузі» [10, с. 134].

Дотримання такої точки зору призвело до того, що побувавши на Першому сіоністському конгресі, де його ідеї не знайшли вагомої кількості прибічників, Ахад-Гаам у наступних конгресах участі не приймав. А його прихильники, серед яких були М. Бубер, Х. Вейцман, Л. Моцкін, Б. Файвел, тільки з часом – на П'ятому сіоністському конгресі (1901) – сформували Демократичну фракцію (див. примітку)*.

Через кілька місяців, осмислюючи результати Першого сіоністського конгресу та нужди єврейства, Ахад-Гаам знову звернувся до політичної практики Західної Європи, яка характеризувалася рівністю єврейства перед

* Примітка. Проіснувала три роки і розпалася через протиріччя у питанні підтримки/не підтримки плану створення єврейської держави в Уганді.

законом. І знову він із сумом писав: "На Заході, де євреї рівні перед законом, їх матеріальний стан не дуже важкий, але духовний стан зовсім важкий: вони прагнуть користатися усіма перевагами своєї формальної рівності, але це неможливо; намагаються стати частиною громадськості в країні, де вони народилися, але їх тримають на відстані; вони сподіваються на любов і братство, але з усіх сторін наштовхуються на ненависть і погорду; вони знають, що жодною мірою не поступаються своїм сусідам у здібностях та добродіях, але їм повсякчас нагадують, що вони належать до нижчої раси і не достойні піднятися до рівня арійців, і т. д. і т. д." [11].

Будучи переконаним, що природнім шляхом зібрати усіх розсіяних по землі євреїв у єврейській державі нереально, Ахад-Гаам зазначав, критикуючи позицію Т. Герцля, що створення єврейської держави не покладе межі матеріальній скруті, оскільки, за його переконанням, «матеріальний добробут євреїв буде завжди... залежати від економічного стану і культурного розвитку народів, серед яких... розсіяні» [11]. Тож був переконаний, що єдино реальною основою сіонізму є «інша нужда» – духовна [11].

Але, що показово: Ахад-Гаам звертав увагу на те, що духовна «проблема» постає у двох формах: одна – характерна для Заходу, інша – для Сходу, чим і пояснюється основоположна, з його точки зору, різниця між західним «сіонізмом» і східним «палестинофільством». Але, на думку, мислителя, Перший сіоністський конгрес акцентував увагу лише на першій формі, приділивши надто мало уваги другій.

Західний єврей нещасливий, оскільки його не приймає західне суспільство, а коли він намагається повернутися до власного народу, то його не задовольняють стиль життя та «горизонти єврейського суспільства» – він уже звик до більшої широти у соціальній та політичній сфері. Не задовольняє його сфера й інтелектуальна, сфера національної культури, бо ця культура «не відігравала жодної ролі у першопочатковому його вихованні» і залишилася для нього «закритою книгою». Перебуваючи у такому стані, західний єврей подумки звертається до землі своїх пращурів і замислюється про те, що якби було добре створити на тій землі власну державу [11].

Ахад-Гаам вказував, що євреї-західноєвропейці розуміють, що не всі євреї зможуть зрушити із своїх місць і направитися до Палестини, але усвідомлюють, що «саме існування єврейської держави підніме повагу до євреїв, які залишаться в діаспорі», а до того ж «співгромадяни не будуть більше... їх тримати на відстані, як низьких рабів, які цілком залежать від чужої гостинності». У цьому мислитель і вбачав основу західного сіонізму та секрет його привабливості.

Що ж до «східного палестинофільства», то, зауважував мислитель, воно також починалося як політичний рух, але оскільки було, як вважав, наслідком «матеріальних бід», то не задовольнялося «сплеском почуттів і красивих фраз», а стало проявлятися у конкретних кроках – створенні колоній на палестинській землі. Втім, швидко з'ясувалося, що палестинофільство не може «ні на йоту послабити єврейську нужду» [11]. Євреї на Сході відчували не лише матеріальну, але й духовну нужду і «трагедію» – духовну.

На думку Ахад-Гаама, східна форма духовної нужди абсолютно була відмінною від західної: на Заході це проблема євреїв, а на Сході – проблема єврейства. Перша стосується індивіда, друга – нації. Першу відчувають євреї, які здобули європейську освіту, другу – євреї, виховані по-єврейськи. Перша є продуктом антисемітизму, друга – природній продукт справжнього зв'язку з тисячолітньою культурою [11].

Переконаність у тому, що дух народу потребує подальшого розвитку шляхом сприйняття основних елементів «загальної культури» із оточуючого світу, підводив Ахад-Гаама до висновку про те, що умови життя в діаспорі не годяться для цього. Але єврейство «не потребує незалежної держави, йому достатньо того, щоб на його рідній землі йому були створені благодатні умови для розвитку: утворилося достатньо велике поселення євреїв, які зможуть без перешкод трудитися у всіх галузях цивілізації, від землеробства і ремесел до науки і літератури» [11].

Ахад-Гаам вважав, що таке єврейське поселення, збільшуючись, з часом стане центром нації, де дух її знайде вираження «у всій чистоті і розвернеться у всі боки до найвищого ступеня досконалості, на яку здатний». А згодом із цього центру «дух єврейства» розповсюдиться на всю периферію, і підтримуватиме «цілісність і єдність нашого народу». Акцентуючи, що «політичним сіоністам Заходу» буде не зрозумілим такий підхід, мислитель, у свою чергу, заявляв, що «політичний сіонізм не може задовольнити євреїв, дійсно переживаючи за єврейство» і наголошував, що єврейська держава – «надійний прихисток» для «духу єврейства», «культурні узи», які об'єднують націю [11].

У кінці століття Ахад-Гаам у праці «Національна етика» звернувся до питань «нових євреїв». Який зміст вкладав мислитель у це словосполучення? Він відзначав, що тисячі євреїв, які з дитинства виховувалися поза єврейськими традиціями і ніколи не почували на собі їх тягара, і тих, які скинули із себе цей тягар у більш зрілому віці, – повернулися до свого народу і високо «підняли прапор єврейської національності», не повертаючись разом з тим до єврейської релігії, до дотримання «її поглядів» та виконання її законів. Це, на думку Ахад-Гаама, були «нові євреї», які не відчували себе відірваними від народу із-за протиріч в релігійних поглядах і тому не відчувають потреби залучити народ на свій бік у всьому, що стосується релігії та віри [12]. Усвідомлення єврейської національності є для цих людей виключно «племінним почуттям», яке не вимагає від своїх носіїв жодного іншого обов'язку, окрім любові до свого народу і праці для його користі, нічим не обмежуючи особисту свободу людини «в галузі поглядів та поведінки».

Розмірковуючи таким чином, Ахад-Гаам ставив питання: а що ж «ми» повинні думати про «таких» євреїв? Чи може людина дійсно бути «справжнім євреем» (у смислі національному), будучи у той же час «іншим» у всіх інших сенсах? І сам відповідав: «Прибічники закону і... релігії, звісно, відповідають на це питання рішуче негативно. Вони до цього часу притримуються старих поглядів у всьому його обсязі і кажуть, що в Ізраїля

нема національності поза релігією, я що якщо хтось каже: «я єврей», то він повинен також додати: «і боюся Господа» – і взяти на себе тягар закону і заповідей, як усі інші члени дому Ізраїля; без цієї умови «націоналіст» є для них тепер теж ж саме, що колись був «просвічений» (maskil), тобто єврей, який згрішив, – іншими словами, хворий член в національному організмі, який, правда, нема потреби відсікати і викидати, але який слід спробувати вилікувати...» [12]

Разом з тим, аналізуючи «націоналістів», Ахад-Гаам зауважував, що вони розділилися на два табори. «Західний» табір відповідає на запитання «категорично стверджувально». Вони не беруть на себе «тягар Закону», тому що не під силу людині примусити себе вірити, не беруть вони і тягар приписів, тому що людина, яка виконує релігійні дії «без сердечної віри» належить до числа лицемірів. Свій національний обов'язок вони вбачають у любові до свого народу та в участі в «національній роботі» – у «спілках і союзах, у сплаті шекелів і в покупці акцій». Ахад-Гаам скептично відзначав, що деякі з них погоджуються з тим, що єврейська мова і єврейська історія – «чудові речі», знання яких досить корисне, але не обов'язкове для націоналістів. У всьому іншому вони не вважають за потрібне змінюватися ні на йоту і залишаються, на думку мислителя, «синами тієї чужоземної культури, в якій вони були виховані в дитинстві і яку жадібно всотували у себе на зорі своєї юності» [12].

Порівнюючи дві «партії» – «національну» та «релігійну», Ахад-Гаам зауважував, що вони «сходяться» в тому, що вважають релігію «єдиним духовним здобутком, у якому зосереджується весь національний дух нашого народу і поза яким для Ізраїля не існує в теперішній час ніякої іншої національної підстави, окрім племінної єдності...» Але ці «партії» приходили до різних висновків. Одна вважала, що той, хто не вірить у єврейську релігію і не живе нею, не може вважатися «носієм національного прапора», а інша, навпаки, твердить, що якщо так, то, значить, єврейська національність не може вимагати від своїх членів, щоб їхнє життя узгоджувалося із її духом, адже цей дух цілком пов'язаний із релігійною вірою, а у питаннях релігії не може бути примусу, і життя народу не може будуватися на примусових засадах, а відтак у особистому житті не може бути ніяких національних обов'язків, крім прагнення до досягнення національної свободи [12].

Писав Агад-Гаам і щодо «другої національної партії» – «східної», яка не погоджується «заснувати» національність на релігійній вірі. Але націоналісти такого складу, з точки зору мислителя, знали, що єврейська національність заключала в собі щось більше, ніж тільки дипломатію та різні збори, і знали вони це «із своєї власної сутності». Просякнувшись духом єврейства ще в дитячі роки, вони відчували, твердив Ахад-Гаам, що цей дух живе в їхніх серцях, впливає на життя, незважаючи на те, що їхній релігійний світогляд давно вже змінився. Відтак вони роблять висновок, що існує єврейський національний дух, який не вичерпується однією релігійною вірою, що існують також духовні національні зобов'язання, що мають силу для всіх – віруючих і невіруючих однаково. Втім, члени цієї «партії» не

могли, твердив мислитель, чітко визначити ті обов'язки, які не пов'язані з релігійною вірою. Вони сприяють поширенню знання мови, літератури та історії, за допомогою яких виховують дорослих та дітей та вважають обов'язком кожного націоналіста [12].

Погоджуючись з такими обов'язками, Ахад-Гаам разом з тим, ставив питання: чи не існує для націоналіста інших обов'язків, стосовно самого себе і свого особистого життя? І сам відповідав, що людина, яка хоче присвятити себе якому-небудь духовному ідеалу, вимагає від свого ідеалу, щоб він був здатен проникнути в глибину душі і насичити собою усі почуття та устремління, щоб людина відчувала його присутність щомиті і знаходила в ньому своєрідного провідника. Але саме в цьому, вважав він, і полягала помилка «реформаторського» єврейства, яке сподівалося надовго привернути увагу та серця людей. Досвід навчив нас, твердив Ахад-Гаам, що таке єврейство, яке не наповнює серце постійно, а тільки з'являється в ньому час від часу, а потім знову зникає, не в змозі стати дієвою силою у житті і приречене на перетворення в порожню церемонію, позбавлену духовності. Національне повинно увійти в життя простої людини, яка не стала письменником чи педагогом, чи громадським діячем, щоб людина відчувала, що національність «це не розвага», а «вчення життя», яке слід реалізовувати у своїх вчинках. Якщо ж націоналізму не вдасться піднятися до такого рівня, то він «знову стане девізом невеликої групки літераторів та вчених», як то було спочатку [12].

Зауважуючи, що «партії» змішали поняття релігії та поняття етики, Ахад-Гаам твердив, про стосунки між релігією та етикою, які, з його точки зору, були «одним із найбільш заплутаних історичних явищ». Він наголошував, що були ті, які твердили, що етика є тільки частиною релігії, а крім того, у всі часи були й ті, хто розумів, що етика «йде власним шляхом». Втім, з часом ці два явища розвинулись і окрепли, а вже потім переплелися. Але, на думку Ахад-Гаама, «кінець кінцем етика перемагає релігію». З часом релігія стає «захисницею етики». Він був переконаний, що кожен народ має свою власну етику, відповідно до властивостей свого національного духу та укладу життя, що склався історично; що критерії добра і зла у всіх галузях громадського та особистого життя є, можливо, найбільш національними з усіх культурних благ. Свою етику, за переконанням мислителя, мав і «народ, який живе в самоті», єврейський народ. У такому випадку питання про національні обов'язки набирає іншого вигляду: усвідомивши, що в релігії прихована і така важлива галузь національного життя, як національна етика, ми, твердив мислитель, масмо право вимагати у всіх прибічників національної ідеї, щоб вони серйозно ставилися до істинної національної етики і узгоджували з нею своє особисте життя [12].

Мислитель розглядав етику як засіб «зближення з національним духом».

Таким чином, підбиваючи підсумки, можна твердити, що:

– у кінці XIX – на початку XX століття в єврейському середовищі на українських землях поширення набув погляд на майбутнє єврейської нації,

суть якого акумулювалася у концепції «духовного сіонізму»;

– основоположником «духовного сіонізму» був видатний представник єврейських інтелектуальних кіл Ахад-Гаам, який в цілому ряді праць, вступаючи в гостру полеміку з опонентами, обґрунтовував нагальні завдання, які стояли, з його точки зору, перед єврейською нацією. Серед цих завдань він виділяв, насамперед, завдання самозбереження єврейства;

– творчість Ахад-Гаама віддзеркалила неспівпадання світоглядних позицій західно-європейського та «східного» – підросійського – єврейства щодо майбутнього єврейської нації. Якщо для західних сіоністів ідеал полягав у створенні в Ерец Ізраелі єврейської держави, то для «східних» (таких, як сам Ахад-Гаам) – у створенні в Ерец-Ізраелі тільки «духовного центру»; для західного законодавче рівноправ'я було благом, Ахад-Гаам же розглядав його як втрату національності євреями;

– творчість Ахад-Гаама була вкладом у обґрунтування проблеми єврейства як нації на противагу тогочасним устремлінням західних євреїв розглядати єврея як індивіда в західному суспільстві, а не члена єврейської нації;

– праці Ахад-Гаама є важливим джерелом для розуміння таких феноменів періоду, як «нові євреї», які працювали на користь єврейської нації, при цьому не повернувшись у лоно єврейської релігії.

1. Ахад-Гаам. Не тем путем // Ахад-Гаам. Избранные статьи / Перевод с еврейского и предисловие Х. Гринберга. – Вып. 1. – П.: «Восток», 1916. – С.104 – 118. 2. Його ж. Нарекания друга // Ахад-Гаам. Избранные сочинения / Авторизованный перевод с еврейского. – Т. 1. – М.: Сафрут, 1919. – С.14 – 20. 3. Його ж. Два мира // Там само. – С. 102 – 110. 4. Його ж. Закон и милосердие // Там само. – С.76 – 80. 5. Його ж. Шатания // Избранные статьи. – С.69 – 103. 6. Його ж. Человек в своем шатре // Избранные сочинения. – С.34 – 42. 7. Його ж. Преждевременное и запоздавшее // Там само. – С.89 – 95. 8. Його ж. Жрец и пророк // Там само. – С.122 – 129. 9. Його ж. Рабство в свободе // Избранные статьи. – С.34 – 56. 10. Його ж. Учение сердца // Там само. – С.119 – 135. 11. Його ж. Государство евреев и «нужда евреев» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.riews.net/Lib/Ahad-ha-am/ahad-ha-am.html> 12. Його ж. Национальная этика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.antho.net/library/blau/aga/aga.html>